

Казка про Ксеню і дванадцять місяців

Богдан Лепкий

Дійові особи:

А в т о р

К с е н я

М а ч у х а

П а л а н а

С і ч е н ь

Ч е р в е н ь

С е р п е н ь

Г р у д е н ь

Пролог

А в т о р.

Як маєш час, то сядь при ватрі,

Або при свічці лойовій

Най фантастично, як в театрі,

Явиться в голові твоїй

Жмуток давніх оповідань,

Які ти чув колись від нянь...

Піднімається інтермедійна завіса.

В порослих ялицями горах пломеніє вогонь ватри.

А в т о р.

...Ах що це? Сон?

Чи світло ясне б'є з вікон?

Чи ватру ставлять легіні?

Що на верху такі вогні?

Так тепло там, так ясно там,

Ціла гора, як Божий храм,

А там — дванадцять каменів,

На них дванадцять велетнів,

Між ними ватра — ясний жар,

Немов пожар б'є аж до хмар,

Багрою криє всіх від ніг

До голови й кривавить сніг.

Булаву найстарший із них

Тримає, у руках кріпких,

Це місяць Січень. А отсі

Круг нього — інші місяці.
Д в а н а д ц я т ь М і с я ц і в (танцюючи, приспівують).
Сипле, сипле сніг,
Криє переліг,
Білим килимом лягає
Аж під наш поріг.
Легкий, білий пух,
Наче той кожух,
Криє землю, щоб не знала
Стужі й завірюх.
У танці 12 місяців то віддаляються, то наближаються.
А в т о р.
Мов привиди, мов духи гір
Думають думу: як би їм
Пускати дощ, тримати грім,
Як завертати від левад
По довгих спеках зимний град,
Як не пускати його до нив,
Щоб людям шкоди не вчинив.
Дія перша
К а р т и н а п е р ш а
Подвір'я біля сільської хати.
З хати виходить Ксеня. Їй назустріч кидається пес Лиско. Ксеня грається з ним.
К с е н я (до песика).
Лиско — мій пес.
Ти товариство дуже любиш,
То за курми женеш і тягнеш їх за чуба.
То торгнеш веприка за хвіст або за вухо,
І з тих пригод якось виходиш гладко і сухо.
Ксеня іде до хліва. Звідти виглядає корова.
А корова здорова,
Не хоробра, але добра,
Не відважна, а поважна,
В господарстві дуже важна.
Ксеня заходить у хлів і звідти лунає її голос.
На подвір'я вибігає козуля.
А козуля — ось красуня!
Як голівку піднесе,
Бородою потрясе —
Ах, бодай же би тебе!
Ксеня виходить з хліва.

Вслід за нею вибігає цапок.

І цапок — теж панок,

Кожний крок, кожний скок

Це не хід, а танок

О, цапок — молодець!

З хати виходить Мачуха й з кулаками кидається на Ксеню.

М а ч у х а.

Ото мені дівка.

Ото невторопа,

За малу дитину робить,

А їсть за два хлопці!

З коновками йди до броду

Принеси до хати воду!

Ксеня бере коновки і йде по воду.

Ото мені дівка,

Ото невторопа!

Мачуха йде до хати.

А в т о р.

Поки жила неня

Гринькової Ксені,

Поти були її коси

Чесані й мащені.

Як прийшла до хати

Мачуха лукава,

То вона її ті коси

Спересердя б рвала...

Все якась робота

В хаті і в городі,

Бо сироті навіть

Помолитись годі.

Та мачуха люта

Все до рук прибрала,

Вона навіть свого мужа

До гробу загнала...

К а р т и н а д р у г а

Зимовий вечір. Ксеня сама в кімнаті. Знадвору чуто веселий гомін молоді, яким поступово віддаляється. Ксеня наспівує мамину колискову. Біля неї моститься песик.

К с е н я.

Ой спи, дитя, колишу тя,

А як заснеш — відійду тя,

А як заснеш — відійду тя.

Та піду я на Поділля,
Та принесу я три зілля,
Та принесу я три зілля.
Одне зілля, щоб ти спало,
Щоб ти спало, задрімало,
Щоб ти спало, задрімало.
Друге зілля, щоб ти встало,
Щоб ти встало, щастя мало,
Недоленьки не видало.
Трете зілля, щоб ти росло,
Щоб ти росло, не боліло Ні серденько, ні все тіло,
Ой, коли б то!

До хати входять Мачуха й Палана. Ксеня клопочеться біля печі. Мачуха і Палана ідуть у другу кімнату переодягнутися. Ксеня, накинувши хустку, йде за дровами.

М а ч у х а (З'являючись).

Десь би друга дівка
Вже давно сконала,
А ота дідівка
Ходить ніби пава.

П а л а н а.

Хлопці так за нею,
Як за медом бджоли,
А до мене не приступить
Ні один ніколи,
Ні один на мене
Навіть і не гляне...

М а ч у х а.

Ще ти, доню, через неї
Дівкою зостанеш.

Прийдеться волосся
Сивого діждати,
Як ми зараз тої відьми
Не проженем з хати...

Замовкають, почувши шум з сіней. Входить Ксеня.

П а л а н а.

Підеш мені у гори, Ксеню,
І фіалок там нарвеш хоч жменю,
Як принесеш, то озолочу
Тебе, бо я фіалок дуже хочу.
Так дуже-дуже, що й не знаю,
Як це тобі сказати маю!

К с е н я.

Фіалок? Де ж тобі їх взяти?

Весни ще навіть не видати

Ще лиш Йордан минув недавно,

Де-де фіалок ще, Палано!

Та й як іти тепер у гори?

Та ж там сніги, як біле море...

Та ж там вовки й ведмеді ходять.

Я не піду! Не можу! Годі!

П а л а н а.

Жебрачко, та відколи ти,

Мені так смієш говорити?!

М а ч у х а.

Ти дармоїде, ти неробо,

Непотрібе якийсь, хоробо

Тяжка! Як не підеш ти по фіалки,

То я тебе потну в кавалки

Й собакам кину, або свиням.

Бо я тут в хаті господиня!

Я! Тільки я! Ти чула чи не чула?

Чи, мої кулаки забула?

Як хочеш, можу пригадати...

Ану, дідівко, геть із хати!

Ксеня виходить. За нею вибігає песик.

Затемнення.

К а р т и н а т р е т я

Сипле сніг. Борючись із хуртовиною, іде Ксеня. За нею песик.

К с е н я.

О Боже, всюди сніг і сніг!

Стежок не видно, ні доріг...

Леди в ярах, а по верхах

Так вітер виє, що аж страх.

О нене мила, в серці жах.

У грудях лід, свічки в очах,

Не чую рук, не чую ніг,

Мороз мене вже перемиг.

Знесилена падає. Засинає. Песик шарпає її, примушує встати.

Раптом вдалині запалахкотіли вогні. Ксеня йде до світла.

Ах, що це? Сон?

Чи світло ясне б'є з вікон?

Чи ватру ставлять легіні,

Що на верху такі вогні...

Ксеня наближається до галявини, де довкола ватри сидять Дванадцять Місяців.

Д в а н а д ц я т ь М і с я ц і в (співають).

Сипле, сипле сніг,

Криє переліг,

Білим килимом лягає

Аж під наш поріг

Легкий білий пух,

Наче той кожух

Криє землю, щоб не знала

Стужі й завірюх.

С і ч е н ь (помітивши дівчинку).

Ти нащо від людей з села

В столицю нашу прийшла.

Не місце тут таким, як ти!

Чого шукаєш? Говори!

К с е н я.

Із села

До вас я по фіалки йшла.

С і ч е н ь.

Не знав старий я, сивий дід,

Який дурний цей людський рід!

Не бачить, що тепер зима

І що квіток ніде нема...

К с е н я.

Квіток нема, я знаю це,

Та мачуха мене жене,

Ще й каже, що потне в кавалки,

Як не принесу їй фіалків.

О, ви не знаєте, яка

Вона неблаганна, лиха

Не серце має, тільки камінь...

С і ч е н ь.

Ну, та коли ж така лиха

Та мачуха, то брате Травню,

Сідай отут, де я сідаю,

Знімай булаву догори,

Буди весну й квітки твори!

Лиш скоро, скоро, друже наш,

Бо бачиш — дівчина вміває!

Т р а в е н ь (виконуючи ритуальний танок).

Мене послухайте — я Травень,
Нехай шумить зелений гай,
Потік хай грає, згине сніг,
Зеленим стане хай моріг,
На зеленім моріжку
Під кущиком у холодку
Нехай фіалки зацвітуть,
Їх руки добрїї зірвуть.
Все навкруги немовби засіяло весною. Розквітли фіалки.
Дівчисько миле, поспішай!
Нарви собі й назад вертай!
К с е н я.
Добридень, сестриці,
Маю квіт ваш зібрати,
Квіт ваш зібрати,
До хати забрати.
Простіть, сестриці,
Що красу вашу рву,
Красу вашу рву,
Всім нам жалю завдаю.
Т р а в е н ь.
А мачусі скажи від нас.
Що на квітки тепер не час.
На все в житті своя пора:
Ти молода, вона стара.
Тобі лиш жить, їй міркувать,
Як з Богом душу поєднать.
Скажи ти їй, що заздрість — гріх
Бо Господь обділив усіх!
Кому красу, кому — добро
Для кожного щоб щось було!
К с е н я.
Вклоняюсь низько місяцям
Великеє спасибі вам!
За вашу ласку, за добро,
Що мені втіху принесло.
Затемнення.
К а р т и н а ч е т в е р т а
Мачуха й Палана в хаті. Мачуха готує вечерю, дивиться у вікно.
М а ч у х а.
Про що задумалась, Палано?

П а л а н а.

Чи верне Ксеня з гір, чи ні?

М а ч у х а.

Та не журиь, моя кохана,

Там на верхах, в далечині,

Такі вітри, сніги, леди,

Що хто тепер пішов туди,

То вже не вернеться...Де-де!

П а л а н а.

Іде!.. Іде!.. О мамо, йде!

М а ч у х а.

Хто йде?.. Не бачу, серденько...

О, бачу... Тю-тю, та то ж мара,

Мара якась, якась омана

Ота дідівка препогана!

Вона таки! Таки вона!

Давай відійдем від вікна.

П а л а н а.

Що не придумай, не роби,

А не позбудешся біди.

Заходить Ксеня, обтрушує сніг.

П а л а н а.

Фіалки де, скажи-но, Ксеню?

К с е н я.

Ось нате вам, тут повна жменя.

Ксеня віддає фіалки.

М а ч у х а.

Ти де добула їх?

Кажі! Лиш, чуєш, дівко, не бреші!

Бо битиму!

К с е н я.

Там, за горою

Такі цвітуть, немов весною

В поповім лузі.

Сині-сині,

Неначе килим по долині

Весна послала.

Жаль їх рвати,

Хотілося б весь день стояти.

Дивитися на них і пити

Ті пахощі несамовиті...

М а ч у х а.
Ах, цить вже, цить!
Мовчи, ледащо!
Таке базікаєш казна-що!
Аж вуха пухнуть!
П а л а н а.
Ох-ох-ох! Ах-ах-ах!
М а ч у х а.
А що тобі, Паласю, серце?
П а л а н а.
Така недужа, що аж страх...
М а ч у х а.
А мо' горілкою натерти з перцем?..
А мо' зварить якого зілля,
А може, скинути вугілля
Й водицею облити личко?
Скажи мені, перепеличко.
Моя ти радосте єдина!
П а л а н а.
Ой гину, мамо, гину, гину!..
Мачуха бере сухе листя, обкурює ним Палану. Та на мить втихомирюється, потім починає знову:
Так мене давить коло серця,
Так мене коле краї реберця,
Так, наче ріже всередині,
Ще трохи — й буде по мені!
М а ч у х а.
Паласю, серце, Боже, Боже!
Якби ж я знала, що допоможе,
З-під серця крові не щадила б...
Скажи, що хочеш, доню мила!
П а л а н а.
Ягід хочу!
М а ч у х а.
Яких, яких, дитинонько?
П а л а н а.
Суниць.
А як нема — то полуниць,
Лиш свіжих, свіжих, не сушених.
Хай Ксеня принесе для мене.
М а ч у х а (до Ксені, здогадавшись).

Дідівко, чула? То вже йди,
Суниць Палані принеси!
Тільки не гайся! Бачиш — хора!
К с е н я.

Та нині в горах
Суниць на лік ніде нема,
Та це ж не літо, а зима.
І як там йти на ті верхи
В такі сніги, в такі леди,
Де ані плаїв, ні доріг,
Де вітер все тручає з ніг!
М а ч у х а.

Мовчи, проклята!
Вже досить Пащекувати!
Зараз йди!

Кажу тобі: не доведи
Мене до злості, бо уб'ю,
Вб'ю, як собаку!

П а л а н а.
Йди! Так давить коло серця,
Так мене коле край реберця!
М а ч у х а (до Ксені)
Жебрачко, чуєш! Миттю іди!
Ягід Паласі принеси.
Коли не знайдеш, то вважай —
Додому краще не вертай!
Ксеня виходить, а перед псом
Мачуха зачиняє двері.

Затемнення

К а р т и н а п ' я т а

І знову сипле сніг, шугає вітер. Знову Ксеня в дорозі.
Сніговиця втихає. Ксеня опиняється на вже знайомій полонині. Як і раніше, тут горить
ватра. Як і раніше, навколо неї сидять Дванадцять Місяців.

К с е н я (до Січня).

Дідусю добрий! Вчора я вже
Була у вас, фіалки рвала,
А нині знов мене послала
Сюди Палана по суниці,
А як нема, то полуниці,
Та й мачуха ще погрозила,
Щоб я без них не приходила,

Бо вб'є мене. Так, дедю любий,
Рятуйте сироту від згуби.
Бо що я тут нещасна вдію,
Ще трохи — і закостенію!
С і ч е н ь.
Та Бог з тобою, чим я можу
Тим радо я тобі поможу.
А нуте, Червню, милий брате,
Сідай, де я привик сідати.
Тільки скоріш будись зі сну,
Бо треба літо сотворити,
Інакше Ксені же не жити!
Ч е р в е н ь (бере булаву, мовить заклинання і починає ритуальний танець. Приспівує).
Займайся полумінь кривава
І розгоряйся враз заграва
Довкруж над горами, і сніг
Стопися скоро, а моріг
У непомітну хвилину
Покрий широку полонину.
На тім зеленім моріжку,
Неначе клаптики сніжку,
Немов на небі зірочки,
Цвітуть хай білі сунички.
Відбуваються всі ті переміни.
Чого стоїш ти, мила Ксеню?
Збирай мерщій суніці в жменю!
К с е н я.
Добридень, суніці,
Такі гарно лиці.
Простіть, що вас рву І до хати несу.
До хати несу,
Маю долю таку...
Ви ж знов виростайте І зла не тримайте.
(Зібравши суніці, кланяється Місяцям.)
Я щиро вдячна, місяці,
За те, що добрі ви такі!
На серці стало легко-легко,
А все погане так далеко,
А добре все так близько дуже,
А все, що кривдило, байдуже.
Дія друга

К а р т и н а п е р ш а

Мачуха й Палана виглядають у вікно хати.

П а л а н а.

Видно, не буду суниць я мати...

М а ч у х а.

Поглянь, дідівка вже вертає в хату! (До Палани.)

Дивись на стелю, буцім би ти хора.

Буцім, світ байдужий, не лиш суниці —

Тобі до них не треба і спішитися.

Мачуха вкладає Палану в ліжку, сідає біля неї. Заходить Ксеня, подає суниці.

П а л а н а (їсть).

Якісь несолодкі, щемлять від них зуби,

Не такі смачні, як влітку бувають на зрубі!

М а ч у х а (до Ксені).

А де ти, неробо, так довго бувала?

І чому ти там, жебрачко, не заночувала?

Тебе тільки слати до міста по ліки,

Зак вернулася б, то хорий замкнув би повіки!

Нічого не вмієш, нічого не знаєш.

Тільки іншим, непотрібна, місце забираєш.

Не слухає її Ксеня: як сиділа, так на лаві й заснула, неначе здалеку, для неї звучить олискова. Затемнення.

К а р т и н а д р у г а

Та ж кімната наступного дня, Палана лежить хвора, біля неї мати — шепчуться. З іншої кімнати виходить Ксеня.

П а л а н а.

Ох, щоб так яблучок мені!

Сочистих яблучок, хоч два,

То не боліла б голова

І не спирало би в грудях

Коли б так яблучок. Ах— ах...

М а ч у х а.

Дідівко, чуєш? Швидко іди!

А тільки довго не сиди,

Не пропадай чорт знає де,

А то на мак зітру тебе.

Отак, отак... (йде з кулаками до Ксені. Верещить.)

Та не мовчи!

К с е н я.

А що слова допоможуть,

Як чуття нема?

Що з мови серця?

Люта злість йому знущанням відповість

І вдвоє, втрое гірше ще

Мене ця кривда запече

Ще гірше серце закипить

Не краще, що воно мовчить?

Ксеня виходить з хати. Мачуха й Палана залишаються в хаті.

П а л а н а.

Ой, матусю, то не чисті справи!

М а ч у х а.

Так, Паласю, так, серденько...

Бо чи чув хто в світі, чи хто таке видів,

Щоби яблука зимою доспіли огиді!

Щоби вона в морози збирала суниці —

Ті фіалки і суниці, то не є дрібниці!

П а л а н а.

Певно, дурна Ксенька когось в горах має,

І той їй за кожним разом бере і помагає.

М а ч у х а.

Якби ми, небого, та пішли до нього,

То хтозна, чи не принесли б до хати усього;

Кептарі і фоти, таляри, дукати —

Скажи, мила, чому б нам та не спробувати?

(Збираються.)

Ось візьмемо ми з собою бесаги на плечі,

Бо ж то, доню, маєм нести усілякі речі,

П а л а н а.

Бо ж то маєм нести таляри й дукати.

За пазуху того всього нам не заховати.

М а ч у х а.

А не забудь, донцю, у губі язика

Бо ти в мене не дитина, а дівка велика.

Бо ти в мене, доню, не гірша від мами,

І не тобі на позики іти за словами.

(Виходять із хати.)

К а р т и н а т р е т я.

Знайома полонина, де навколо ватри сидять Місяці. Підходить Ксеня. Ховаючись, за нею стежать Мачуха й Палана.

С і ч е н ь.

Це знову ти? Вже третій раз

Приходиш, дівчино, до нас!

Т р а в е н ь.

Чи не зачасто? Годі, годі
Псувати лад нам у природі.
Псувати лад нам у природі,
І годі, дівчино, щоб ми
Робили літо із зими,
Ростили фіалки і суниці
Через якісь там марниці!
К с е н я (крізь сльози).
Простіть, шановні, не мені
Ті фіалки і суниці, ні!
Я рада, як хлібця шматок
Дістану й страви в черепок.
А йду, бо мушу, бо мене
Зла мачуха до вас жене,
І морить голодом, і лає,
Покійну матір зневажає.
Та ще й хвалиться, що уб'є,
Ох, горе-горенько моє!
(Плаче.)

Т р а в е н ь.

Ти дармо сліз гірких не лий,
Ховай на завтра. Світ лихий,
Нелегко доброму живеться.
Тобі ще, доню, доведеться,
Заплакати в житті не раз.
Кажі, за чим прийшла до нас?
К с е н я.

За яблуками для Палани,
Та тільки, щоб були рум'яні
І соковиті, бо як ні,
То не вертатъ в село мені...

С і ч е н ь.

Твоя турбота, Серпню-брате,
Сідай, де я привик сідати...
Гей, Серпню сіроокий!
Чи бачиш, хтось іде, поглянь.
Хтось із села мережить кроки.
А потрудися ти на плай —
Мені щось ломить спину —
Як хто чужий, то не пускай,

А заверни в долину! (Побачив Палану.)

Гов! А ти куди, небого?

П а л а н а (грубо).

Підемо ми, де схочеться,

Опудало прокляте!

Я кращих ставлю в коноплі,

Щоб горобців страхати.

Чи видів хто? Такий пугач,

Такий старий дідисько,

Такий горбатий пелехач

Стає до мене з писком!

Вступися геть! Не люблю страх

Возитися з дідами!..

Як дам тобі раз по зубах,

Накриєшся ногами!

Почувши це, місяці хором ахають. У ватрі гасне жар. З непроглядної темряви виникають чугайстри й упириці. Наростає вітер. У цьому жасі чути крики Мачухи й Палани

Г о л о с и П а л а н и й м а ч у х и.

Ой, гину, гину!

Не чую рук собі, не чую ніг,

Ще трохи, і мене присипле сніг.

Як ту мурашечку, як мушечку мізерну,

Присипле, і додому вже не вернусь,

Й не буду я від Ксені забагати

Бог зна чого!.. Ой мати, рідна мати!

(до Місяців.)

Ні, не треба, прошу. Боже!

К с е н я (стає на коліна, молиться).

Хрестом хрещуся,

Богу молюся,

Бога ззиваю,

Спасителя називаю.

Стань їм у допомі,

Святий Спасителю.

Всі кривди їм перед хрестом

Прости їм, Боже, обидвом.

С і ч е н ь.

Та не журись, бо мачуха і Палана

Самі собі копали яму.

У неї впали...

Тож іди
До хати, й хати бережи...
Тепер у ній хазяйка — ти!
Це посаг твій, твоє це віно.
Обсієш поле, скосиш сіно,
Худібку будеш, дріб плекати,
Собака допильнує хати,
Поможеш бідним, даш на Боже,
І Бог тобі за це допоможе.
К с е н я.
А як вони? Скажи, дідусю...
С і ч е н ь.
Як розуму вони вже наберуться.
То, може, і додому повернуться.
Отак-то, діво люба. Прощавай.
Звеселяючи Ксеню. Місяці танцюють, запрошують до танцю.
А в т о р.
А що сама ти і що в хаті
Нема з ким ввечір розмовляти
Ані перечитись — стривай!
Настане осінь, вечорниці,
Мине Різдво, прийдуть м'ясниці
І... появиться твій хазяй!
З А В І С А.